

Полската литература след 1989 година

Анна Нашиловска (Варшава)

Уводна бележка

Проф. Анна Нашиловска е добре познато име в българските славистични среди. Историк на литературата, активно действащ литературен критик и учен с широки научни и културни интереси от областта на съвременната полска поезия и проза, джандър изследванията и дори естетическите фотографски експерименти. Нашиловска е отличен познавач на френската култура и литература, авторка на биографично изследване за Жан Пол Сартр и Симон дьо Бовоар. (2006)

Анна Нашиловска е авторка на многобройни литературни изследвания, сред които се открояват монографиите *Лирическата персона* (2000) и *Литературата на преходния период* (2006), както и романите *Книга за началото* (2002), *Четиригодишна философия* (2004) и *Любовни истории* (2009).

Нашиловска издава антологията *Тяло и текст. Феминизмът в теорията на литературата* (2001), заместник-главен редактор е на най-авторитетното научно списание за литературни изследвания *Тексти другие* и постоянен сътрудник на високо уважаваните *Политика* и *Тигодник повшехни*.

Нашиловска сътрудничи с Института за литература при БАН от 2000 година, когато взема дейно участие в конференцията *От модернизъм към постмодернизъм: литературни и културологични прочити от началото на третото хилядолетие* (авторски проект на Магда Карабелова и Ришард Нич), след което през 2006 г. заедно с Магда Карабелова пристъпват към реализацията на нов двустранен проект *Жените в обществения дискурс на България и Полша: (литература, изкуство, медии)* и след проведена конференция през 2006 година излиза обемист том с надслов *Да опишеш жена* (2009).

* * *

Полските литературни историци и критици, за които са особено важни големите промени и преломни състояния, т.е. вътрешната цезура в разволя на литературата, са почти единодушни, че 1989 година не носи никаква принципна промяна. Поетът и литературоведът Юлиан Корнхаузер казва, че *Непосредствено след 1989 година повсеместно беше изразявано очакването за прелом в литературата, макар да бе съвсем ясно, че от историческа гледна точка подобно очакване няма никакви основания*.¹ Близко до това схващане изрази и Йежи Яжембски в книгата с емблематичното заглавие *Апетит за промяна*. Според него увереността,

че след 1989 година трябва да се появи нова литература (и то коренно различна от досегашната) създава благоприятна конюнктура за младото поколение, чието творчество не може напълно да отговори на подобни очаквания.²

Съвсем убедено можем да твърдим обаче, че 1989 година стана преломна за функционирането на културната сфера като цяло. Дори би могло да помислим дали не са подходящи и по-силни определения като шок или даже революция.

Изведнъж престана да съществува цензурата. От момента на възникване на съзнателната опозиция, която се формира през шестдесетте години на миналия век, при водещото участие на литературните среди, проблемът с намаляването на цензурата или с пълното ѝ премахване беше един от най-важните. Въпросът бе повдигнат по време на първата Солидарност, което бе важен знак за споразумението и взаимното разбирателство на интелектуалния елит с работническата класа. През осемдесетте години официалната власт оттегли действието на много забрани. Вдигането на цензурата доведе до „шок от свободата“, но новата публицистика, литературната критика или самата литература не станаха автоматично по-свободни, защото те много често бяха податливи на демагогия. Възможността да се каже нещо забранявано до този момент, изтъкването на неприятни години за дотогавашната власт в ПНР беше игра между авторите, цензурата и читателите, които улавяха както алюзиите, така и недоизказаното. Напред излязоха иронията и алюзиите, но изведнъж се оказа, че цялата тази забава вече няма смисъл, замени я директното говорене, а то много често се оказваше по-малко възхитително за читателите и по-ялово в естетическо отношение.

Ликвидирането на цензурата направи възможно осъществяването на друг постулат, който изигра важна роля за опозицията: става дума за ликвидирането на различните начини на разпространение на литературата, което беше считано за несправедливо и унищожително.³

Трябва да си припомним, че през осемдесетте години – периодът, който непосредствено предшестваше промените – полската литература се делеше на официално издадена – тази, която можеше да се купи в книжарниците, и на такава, която беше издавана като *подземна* (или тъй наречената литература от Второ направление), тя се разпространяваше чрез специални нелегални канали, и накрая – литературата, издавана в

---

¹ Kornhauser, J. Międzyepoka. Szkice o poezji i krytyce. – Kraków, 1995, s. 18.

² Много от проблемите, които разглеждам в този текст, са включени в статиите ми в немското списание *Ansichten. Jahrbuch des Deutsches-Polen Institut* (1993–2005).

³ Ср. Ст. Кишелевски. Когато се срещат литературните направления. Отпечатано най-напред в „Spotkania“, 1979, № 6, повторно отпечатано в „Bez cenzury“ / Ed. Spotkania. – Paryż, 1987, s. 130–143.

емиграция. Последният вид все по-масово се завръщаше в Полша, пре-насяна също чрез нелегални куриери и често биваше публикувана пов-торно в така нареченото Второ направление.

Премахването на това разделение обаче, както и осигуряването на възможност цялата литература, издадена в емиграция, също и тази от Второто направление, да допринасят за създаването на обща ценностна система и обединението на различните направления в една обща полска литература, *не се случи*. Напред излезе ново културно социологическо явление: голяма част от проблемите, които бяха важни преди промяната на политическия строй, сега изгубиха значението си. Изчерпаха се начи-ните за реципиране, характерни за Второто направление с присъщата политическа ангажираност на представителите му спрямо обществото, и изведнъж те се превърнаха в реликти от миналия строй.

Шокираща се оказа и промяната на икономическите условия, тя сил-но повлия на издателствата и на дистрибуцията на книгите. През един кратък период след 1989 година издателствата от предишното Второ на-правление започнаха да функционират на принципа на така нар. „сива сфера“, книгите се продаваха на улиците, по сергиите. Фурор предизви-ка икономическият лозунг: *Позволено е всичко, което не е забранено*. След това обаче се оказа, че трябва да се плащат данъци. Малък брой издателства от Второто направление се трансформираха в нормални и заработиха със съответните институции. От онези, които издаваха худо-жествена литература, не остана нито едно. Дълбоката криза засегна и големите, официални издателства, които разполагаха с квалифицирани редактори и специалисти, но не бяха подготвени икономически да дейс-тват в новите условия на свободен пазар и конкуренция. Ако все пак се размина без сензационни банкрути, то това стана единствено поради фак-та, че големите издателства обикновено бяха собственици на големи сгра-ди в центъра на Варшава и можеха да отдават под наем помещения или цели етажи, а в същото време да приложат сигурна стратегия като пре-издават класика – чужда и полска. Кризата се задълбочи заради дълга на най-голямата полска печатница, нейният банкрут в началото на 90-те години доведе до банкрутирането на голям брой малки издателства. Биб-лиотеките, които бяха оставени без бюджети, ограничиха драстично по-купката на нови книги и попълването на книжния си фонд, разпадна се и информационната система за книгите.

Може да се каже, че началото на 90-те години на миналия век в об-ластта на културата беше време на спонтанни инициативи и огромен хаос. Централизираната финансова система на социалистическото сто-панство на ПНР беше основана на несамостоятелност и осигурени бю-джети. В началото на промените, кой знае защо, по-голямо доверие бу-деше крайният либерализъм, вместо каквато и да е премислена култур-на политика, която да държи сметка за ценностите. Издаването и про-мотирането на литературата остана на милостта на чиновниците, които държаха парите, и на бизнесмените, които нямаха нито образование, нито интерес към стойностната литература. Това доведе до нарушаване

на пропорцията между комерсиалната, поп-културата и така нар. „висока“ (елитарна) литература. Упадъкът на традиционните списания за култура и победата на „шарената“ и малко стойностна преса допълнително повлия върху процеса, което влоши положението на художествената литература и най-вече на полската.

Новото поколение, което започва да пише през 90-те години, тръгна от безусловното приемане на либерализма и радикалното скъсване с миналото. За граница на това поколение беше избрана година на раждане: 1960-та, като не малка част от тези писатели и поети вече бяха успели да завършат висшето си образование в Полската народна република, т.е. в комунистическа Полша. Това поколение беше готово да се включи в опозицията, като забрави или подминаваше с мълчание факта за времето и мястото на образованието си. Особено характерна в това отношение е биографията на списание *БРУЛИОН*, което е най-важното за младата литература от 90-те години на миналия век. Списанието започна да излиза в Краков през 1987 година като нелегален тримесечник, редактиран от група студенти. Още тогава в списанието се появиха сигнали, че се прави опит да се предефинира стойността на поезията на голям поет като Збигнев Херберт и да се постави под въпрос неговият поетически авторитет. Но тъй като в *БРУЛИОН* печатаха млади и стари, беше трудно да се долови от самото начало тенденцията за радикални промени. След 1989 година редакцията на списанието огласи, че свалянето на цензурата не е достатъчно, трябва да се рушат всички табути и забрани в името на свободата на дискусията и на истината. Първият опит беше да се публикува антисемитският текст на Фердинанд Селин, който предизвика силни протести от страна на предишните сътрудници, от по-възрастните, но заслужили към опозиционното движение. От самото начало в *БРУЛИОН* се очертаха две направления: класицистично и анархистично.

Най-изтъкнатият поет, който се откри в техните среди, беше Марчин Шветлицки, представител на анархистичното направление. В края на 80-те години Шветлицки започва да апелира за девалвиране на патриотичните клишета, които са функционирали във Второто направление. Той не се поддава на изкушението да подрежда света, да избира едностранни ценности, стиховете му са свидетелство за индивидуализъм и култ към независимост от трудния вид. В началото на 90-те години концертира със собствен рок-състав и изпълнява стиховете си. Шветлицки записва хаоса на обграждащата ни действителност и показва човека, за когото екзистенциалното неведение не води след себе си отчаяние или усещане за безпомощност и дезориентация.

Културата по времето на Полската народна република беше силно централизирана. Призивите за децентрализация и регионализация се бяха появили доста отдавна. През 90-те години големи надежди се свързваха с местните литературни списания и сдружения. По-малките градове започнаха да издават свои месечни или тримесечни списания. В последно време, например в Краков, като традиционно средище на култура, се осъществяват интересни инициативи. Но безпокойството си оста-

ва, защото локалните списания са слаби финансово и са зависими от дотациите, а заради ниските тиражи функционират само в периферията.

Процесът на регионализация оказва влияние и върху творческите тенденции. Още през 80-те години на миналия век се появи *прозата на малката родина*. Вместо да се мерят с „голямата история“ и идеологическите концепти, свързани с анализирането и описанието ѝ, авторите възприемаха гледна точка, свързана с някаква по-малка локална общност. В дискусиите много често те се позоваваха на немското разграничение между *Vaterland* и *Heimat*, което е невъзможно да се предаде на полски, тъй като и за двете определения служи думата „родина“. В дадения случай ставаше дума за *Heimat*, изгубените земи на Изток. Този мотив се среща в творчеството и на по-старите писатели като Юлиан Стрийковски, който пресъздава света на евреите от Галиция или пък Анджей Кушневич, който пресътворява смесената култура в пограничните райони, които на полски имат специално наименование (*Kresy*). Младите автори пък се обърнаха към семейните спомени. В романа на Влодзимеж Пажневски *Кратки дни* например се появява такава фраза: „Никога не съм бил в този дом, но си спомням всичко много ясно.“

Прозата, посветена на „малката родина“, не е ново явление, което се е появило след 1989 година, но тогава то донесе важни постижения. Най-значимите от тях свързваме с Гданск и особено с имената на Павел Хюле и на Стефан Хвин с романа му *Hanemann* (1995), в който се усеща влиянието на Гюнтер Грас. Това са романи, създадени от по-млади хора, които гледат на света от полска перспектива. *Hanemann* на Хвин е израз на вярата, че големите исторически антагонизми могат да бъдат загърбени и че не е необходимо винаги, когато говорим за Втората световна война и последиците от нея, да се обръщаме към учебника по история и представите от там. Размисълът върху отделните човешки биографии и личностни съдби, схващането за трагизма и приемането на немското минало на Гданск дават шанс на бъдещето. В гротесковата проза на Йежи Пилх се появяват колоритни описания на малката евангелистка общност на Шльонск. Романът на А. Д. Лисковацки за Шчечин и Гданск разчупва табутата, наложени от времето на комунистическия строй, и показва, че е възможно да се говори открито за проблеми, които са били отминавани с мълчание поради комунистическата доктрина, която беше насочена да агитира за връщане на „окупирани територии“, и за историческа справедливост с оглед последиците от Втората световна война. Въпреки че през осемдесетте години такъв лозунг вече се смяташе за остаряло клише и въпросът се отминаваше с мълчание. През последните години голяма популярност придоби цикълът криминални романи на Марк Крайевски. Действието им се развива в немския Вроцлав преди войната, тази популярност свидетелства, че полското общество вече се адаптира към тази проблематика и политическите ѝ аспекти. Дори се отнася с възхищение към същата проблематика, което преди беше напълно немислимо.

Юзеф Пилсудски, големият полски политик и пълководец, някога беше казал, че *Полша прилича на геврече – онова, което е стойностно, се*

заражда около центъра, а не в него. Това мнение е често цитирано, когато става дума за развитието на полската литература след 1989 година. Проблемът с генерализиращите обобщения и ясно изразените предпочитания към темите от периферията, които се опитват да ги утвърдят или да полемизират с преобладаващите преди това схващания, идва преди всичко от необходимостта за дистанциране спрямо представите и идеологемите от времето на комунизма, които налагаха доминирането на центъра. В първите години след промените, определението на проф. Януш Славински⁴ *Залезът на централата*, което означава ликвидиране на диктата на центъра в държавата и културата, звучеше много оптимистично: като триумф на многообразието. Новата нагласа спрямо разнообразието доведе до промяна в пропорциите. Интересен представител на младата проза, който имаше ясно изразена нагласа спрямо съзнателния избор на провинциалното пред столичното, е Анджей Сташук. Пътванията му по забравените покрайнини на Европа, откриването на реликти от миналия строй, преиначеното възхищение от знаците на бедността и маргиналността при Сташук се свързва с индивидуализма и с особен вид носталгичност по „истинския“ свят. За Сташук, който се изнесе от Варшава и отиде да живее на село в планината и на границата на различните култури, бедността запазва автентичността на човешките отношения и разкрива истината за по-лошата част от Европа, която все още е много далеч от Европейския съюз.

Сред младите писателки през последните десетилетия неочаквано се появи интерес към феминизма: мога да спомена Мануела Гретковска, Изабела Филипяк или Магдалена Тулли⁵. Особено място трябва да отделим за Олга Токарчук, която е преведена на български език с два свои романа *Дневен дом, нощен дом*⁶ и *Правек и други времена*⁷. Творчеството на Токарчук има голям успех сред читателите. Прозата ѝ се характеризира с интерес към митологията, търсене на архетипи на женскостта и създаването на женски образи, които от самото начало не се вписват в традиционните женски роли, а в някои случаи са надарени с магическа сила. Последните години се характеризират със силно развитие на хомосексуалната проза (напр. Михал Витковски) и в този случай можем да говорим за постепенно разчупване на традиционното табу. В шумелия роман на Витковски *Лубиево* (2005) не става дума за адаптиране на западния модел, а за разкриване на полската субкултура още от времето на комунистическа Полша. Не можем да говорим за безусловен прелом в този случай, защото по-младите автори вървят по стъпки-

⁴ Славински, Я. Изказване в анкетата на сп. Kresy, Залезът на централата, 1994, № 18.

⁵ Тулли, М. Световният град дърво (откъс от романа „Съница и камъни“) / Прев. Силвия Борисова. // *Панорама*, 2002, № 3, с. 101–113.

⁶ Токарчук, О. Дом дневен, дом нощен / Прев. от пол. Хр. Симеонова-Митова. – В. Търново : Абагар, 2005, с. 320.

⁷ Токарчук, О. Правек и други времена / Прев. от пол. Георги Кръстев. – София : Алтера, 2008, с. 263.

те на Гжегош Мушял, който пишеше за хомосексуалните среди още през 80-те години, но сега е свързан с дискусията за либерално общество и проблемите на медиите. Много публицисти от дясното пространство, които започнаха да пишат в началото на промените, се свързаха с дискусията, които бяха и все още са важни за обществото: Дезари Михалски, Рафал Жйемкевич, Анджей Хорубала обикновено разкриват критически дребнотемиято и повърхностността в съвременната култура, както и вътрешния свят на героите си, които търсят значими ценности. По-младите от тях не изглеждат толкова заинтересувани от идеологията, те по-скоро се стремят да опишат този странен, изпълнен с парадокси свят, който настъпи след промените. Това прави Дорота Масловска, родена през 1983 година, която е авторка на два романа, приети много ентусиазирано. Първият от тях представя младежта от малкия град, а вторият е посветен на меандрите на журналистическата кариера, но преди всичко се концентрира върху странния език, който се формира благодарение на медиите и младежката субкултура.

Разнообразието, което радваше след промените, започна да буди безпокойство след 2000 година. Дали в тази пространствена разпокъсаност наистина се крие богатство? Високата култура все повече отстъпва от собственото си пространство на агресивните поп-развлечения, а писателите се опитват да стигнат до пазара, като се държат подобно на големи звезди. Амбициозните литературни месечни списания се оказаха някъде в покрайнините на читателския интерес, промени се и формулата на обществено-политическите седмичници, които водеха остра конкурентна война и предпочитаха да не се придържат към старите интелегентски формули, в които културните интереси имаха висок престиж и заемаха челно място.⁸ Атмосферата на сензационност (независимо дали битова или персонална), шумният coming out или механизмите на автотреакцията, промотиращи авторите, но само в отделни случаи и техните книги, се превърнаха в характеристики на масовата ни култура.

Чеслав Милош⁹ неведнъж подчертава нарушаването на пропорциите в полската литература, що се отнася до голямата поезия и проза. Имаме двама поети нобелисти, но в същото време налице са цяла плеяда знаменити творци – Юлия Хартвиг, Ева Липска, Тадеуш Ружевиц, Адам Загайевски и едва ли можем да спрем дотук с големите поетически имена.

Що се отнася до читателската рецепция, ударението пада безусловно върху прозата. Не винаги старите писатели обаче успяваха да отговорят подобаващо на вложените в тях надежди. Творчеството на Брандис завърши със спомените му. Тадеуш Конвицки – звезда на литературата от шестдесетте години и автор на най-изтъкнатите романи от Второто

---

⁸ Ср. дискусията, предизвикана от моя памфлет „Литературия“, на страниците на „Тигодник повшехни“, 2004–5, а също П. Чаплински. Завръщането на централата. – Краков : Издавництво литератке, 2007.

⁹ Заб. Изчерпателна библиография за преводите на Ч. Милош на бълг. ез. в „Полски автори, преведени на бълг. език“ (1864–2008) : Библиогр. указател. – София : НБКМ, 2009.

направление на нелегалната литература като *Малък Апокалипсис*, се сбогува с читателите по присъщия нему ироничен начин. Публикува романа си *Четиво*, както и *Памфлет за себе си*, и оттогава мълчи. В творчеството на Януш Гловацки, по-младият от дебютантите на поколението от петдесетте, перспективата, от която се гледа на света, е много по-близка до Ню Йорк, отколкото до Варшава. Гловацки, когото военното положение заварва в Лондон, прекара много години в САЩ. Великолепната му пиеса *Антигона в Ню Йорк* (1992), поставяна на много световни сцени, е драма за парадоксите на богатото общество, в което бездомните са изолирана група, която се ръководи от собствени правила и правосъдие. Затова те са застрашени от същите кризи, каквито са преживявали и древните. Социалната сигурност и човешкото достойнство имат свои граници в съвременността – те са обозначени от стабилния доход и от регулираното обществено положение. *Четвъртата сестра* (1999) е творба, която се спира върху руските обществени промени, като разкрива хаоса на руския свят след падането на комунизма, който по един деформиран начин усвоява противоречията на либералния Запад, без да се освободи от тоталитарните си обременености, нито от родния източен примитивизъм и култ към силата. В романа *Последният нощен пазач* примитивният герой от провинцията попада в големия свят на американската поп-култура и от това се постига забавният ефект на контраста, пълният хаос и голямата фантасмагория. Автоироничните спомени *От главата* са написани майсторски с изкуството на анекдота и иронията, но не бяха оценени подобаващо в Полша, защото са издържани в лек, забавен тон. В тези текстове на Гловацки, ПНР и Западът са вплетени в политиката и са предмет на индивидуалистична контестация, на игра.

Престижната литературна награда „НИКЕ”, която всяка година се присъжда за най-добра книга в Полша, двукратно получи Вйеслав Мишливски, писател, който принадлежи към традицията и който в ПНР беше причисляван към така нар. селско направление. Направлението престана да съществува още през седемдесетте години и изглеждаше сякаш романът на Мишливски *Камък върху камък*¹⁰ от началото на осемдесетте години, който е преведен и на български език, ще бъде лебедовата песен на писателя и тъжен стон по отминаващата култура. Междувременно обаче Мишливски издаде *Хоризонт* (1996) и *Трактат за беленето на фасула* (2005). Те се оказаха написани с такова необикновено внимание към стила и завършени в художествено отношение, че дадоха да се разбере: Мишливски има още много какво да каже. Творчеството на писател като Мишливски представя една от версиите за завръщане към корените, но прекрачва далеч зад формулата за търсене на многообразие, свързано с промените. То сочи една от основните линии в полската култура — ценностите на селската култура, както и чувството за време и търсене на смисъл в простите неща.

---

¹⁰ Мишливски, В. Камък върху камък / Прев. Галина Белинска. – София : Нар. култура, 1987, с. 447.

Ханна Крал¹¹ и Ришард Капушчински¹² са автори, които са изградили себе си в репортажния жанр. Той беше много плодороден в ПНР, но от един момент нататък двамата преминаха в сферата на художествената литература. Капушчински, който е преведен и на български език, почина през 2007 година, като ни предложи своите *Лapidарии*, които обхващат 6 тома записки и размисли за съвременния свят. С годините есето като жанр ставаше все по-близко на твореца: *Пътувания с Херодот* и философските есета *Този другият*. Капушчински се изявяваше и като поет, това е свързано с неговата чувствителност и отношението му към езика. В книгите, които Капушчински написа преди промените, читателите от времето на социалистическата действителност разпознаваха много черти на заобикалящият ги свят, например в *Императорът* и *Шахиншахът*. По-късно място в книгите му придобиха познанията на автора за глоболизиращата се действителност и отношенията между културите. Писателят не можеше вече да пътува, затова мястото на пътуванията заеха спомените *Пътувания с Херодот*, които съдържат най-същественото от богатия му опит.

Ханна Крал, авторка на великолепно репортажи за Полша през седемдесетте години, по-късно се посвети на съдбата на оцелелите от Холокоста. Писателският ѝ стил е необичайно пестелив, тя избягва психологизирането, но сочи парадоксите на битието, които се проявяват с особена острота в съдбините на евреите. Такова писане е като вид медитация, концентрирана върху тайните на човешките решения и личния път на всеки от героите. В тази връзка истински шок предизвика прозата на проф. Михал Гловински и книгата му „Черни сезони“.

Промяната на политическия строй доведе до завръщането на емигрантските писатели. Завърнаха се в родината Чеслав Милош, Славомир Мрожек¹³, Збигнев Херберт¹⁴, Януш Гловацки. В изявленията си обаче тези творци подчертават личните си мотиви за емиграция и неокончателността на завръщането си. Ролята им на авторитети, която всички те възприеха, се оказа невъзможна за осъществяване. Независимо от очакванията, съобразно които литературата в Полша се опита да създаде съвкупна представа, едно колективно въображение, поставяйки се над ежедневиия политически живот, който открай време изпитва необходимост от някакъв трамплин.

¹¹ Крал, Х. Борът : Разказ [от кн. „Доказателства за съществуване“] / Прев. Методи Методиев. // *Панорама*, 2002, № 3, с. 60–72.

¹² Капушчински, Р. Империята : [Публицистика] / Прев. от пол. Благовеста Лингорска. – София : Фльорир, 1994, с. 312.; Императорът. Шахиншахът (публ.) / Прев. от пол. Благовеста Лингорска. – Пловдив : Хр. Г. Данов, 1990; Лapidарии / Прев. от пол. Благовеста Лингорска. – София : Карина М, 1998, с. 368.

¹³ Вж изчерпателно за преводите на Сл. Мрожек у нас в библиогр. указател „Полски автори, преведени на бълг. език“ (1864–2008), с. 81.

¹⁴ Вж подробно за преводите на Зб. Херберт на бълг. ез. в библиогр. указател „Полски автори, преведени на бълг. език“ (1864–2008), с. 137; с. 258–260.

Усети се липсата на важни политически жестове: Йежи Гедройч, главен редактор на прочутото парижко емигрантско списание *Култура*, който има изключителни заслуги за развитието на полската литература, никога не посети Полша, дори и след промените. Вероятно се е опасявал, че ще бъде употребен в ожесточените спорове между отделните крила на опозицията. Големият писател Густав Херлинг-Груджински посещаваше Полша като гост. Неговата емблематична книга *Друг свят*,¹⁵ която е преведена и на български език, е писана в началото на петдесетте, но едва след промените намери място в списъка със задължителните гимназиални четива. Процесът на усвояването на забранената до промените литература се оказа по-бавен, отколкото очаквахме, и предизвика учудване, че за не малко творби вече е станало късно. Така стана ясно, че разделението на полската литература от Втората световна война на емигрантска и национална никога няма да бъде напълно преодоляно. Знаменити книги, като тези на Зигмунт Хаупт или Анджей Бобковски, се оказаха много вдъхновяващи, но нищо не остарява по-бързо от различните форми на патриотична ангажираност. Този процес засегна и относително нови творби, описани през осемдесетте в полската Полония.*

Късното творчество на Милош, който приживе се бе установил в Краков, е необикновено богато. Състои се от есеистика, спомени, импресии и записки, но преди всичко от изключителни нови стихове като *То* (2000) и *Друго пространство* (2002). Късното завръщане към поезията има своите духовни правила, стиховете са изпълнени с повече размисъл върху промените на живота, възхищение от заобикалящия свят и съжаление от предстоящото сбогуване. Полската поезия ще трябва да усвоява и осмисля още дълго уроците на Милош. Сред изискванията на поета към изкуството, изложени най-ярко в есеистичния му том *Земята Удро*, винаги трябва да присъстват метафизични и религиозни теми. Не е лесно поетите да се справят с това, особено ако поезията не е изпълнена с искрена молитва и уверения за вяра, а още по-лошо е, ако присъства по аматьорски разглеждана католическа теологическа проблематика. От време на време младите поети имат такива изкушения. Аматьорски религиозни разсъждения можеха да се открият на последните страници на *БРУЛИОН*, като този завой стана причина за упадъка на списанието. Има пътища, по които не може да се тръгне току така, те изискват зрялост и прецизна работа със словото. Едно от най-фините изпълнения на това условие демонстрира Тадеуш Ружевиц,¹⁶ който се отказа от всякакви декларации и който без съмнение е сред гигантите на полската поезия. През осемдесетте години на миналия век творчеството на Ружевиц

¹⁵ Херлинг-Груджински, Г. Друг свят / Прев. Десислава Недялкова. – София : Изд. ателие АБ, 2001.

* Полония – обединено наименование на полската емиграция от XIX и XX век, това е латинското име на Полша.

¹⁶ Вж. подробна библиография за преводите на Т. Ружевиц на бълг. ез. в библиогр. указател „Полски автори, преведени на бълг. език“ (1864–2008), с. 107–108; с. 237–238.

изглеждаше твърде затворено, но онова, което беше създал преди, като се започне от *Безпокойство* (1948), му осигури трайно място в полската литература. Последните томчета на Ружевиц, като *Винаги фрагмент*, *Рециклинг* (1998), *Сива зона* (2002) разкриват преди всичко готовността на поета да приеме несигурността като човешко състояние, особено в съвременния свят. Късните томове на Збигнев Херберт, а в крайна сметка дори и смъртта му, завършват едно изключително богато творчество. През осемдесетте години на изминалия век творчеството на Збигнев Херберт беше възприемано като особен вид морално послание, което ни говори, че можем да намерим упование дори тогава, когато политическите цели изглеждат невъзможни за реализиране. В началото на деветдесетте години настъпи разделение между тези, които бяха за поддържане на статуса на опозицията, и онези, които искаха да се сложи една дебела черта на миналото. Херберт нееднократно е декларирал принадлежността си към първия вид опозиция. Политическият спор около личността на Херберт почти приключи, по-важно беше да се издадат съчиненията му и особено есетата от пътуването в Гърция. Що се отнася до това, в който са поместени коментарите за поезията на Херберт, в него политическите спорове са отстъпили място на изследователската дискусия.

Вече утихна и спорът около Шимборска и нейните стихове от петдесетте години, който беше се разгорял след присъждането на Нобелова награда през 1996 година. Поетесата няма желание да участва в обществения живот, дори в по-ограничен кръг, защото всяко частно изказано мнение от нея се превръща в литературна присъда. В същата клопка попадеше и Чеслав Милош¹⁷. Случва се обаче Шимборска да подписва протестни писма, които засягат важни обществени въпроси. Творчеството ѝ не се променя, рядко се появяват нови стихосбирки, но всеки път те съдържат стихове от най-високо качество. Като втори ешалон в творчеството ѝ се появяват фейлетоните за книги, забавните ѝ стихове, има дори и пластични композиции – колажи под формата на пощенски картички. Шимборска¹⁸ е представител на традициите на полската интелегенция, която цени иронията и шегата, но не обича помпозните декларации. Авторитетът ѝ, особено след присъждането на Нобеловата награда, е огромен, но литературното и интелектуалното ѝ влияние е чувствително по-слабо, отколкото на Чеслав Милош, защото към нейното творчество липсват автокоментари, а традицията на лапидарност на израза и прозрачност на словото е трудна за младите поети, тя не им предлага шанс за оригиналност. По принцип литературната „интелигентност“ буди огромно съмнение като твърде тясно определение. От десетилетия

---

¹⁷ Категорично положителното мнение на Милош, изказано пред медиите за романа на Томек Тризна „Госпожа Никоя“, доведе до незаслужената литературна и филмова кариера на романа, който беше филмиран от Анджей Вайда.

¹⁸ Вж изчерпателно за преводите на В. Шимборска на бълг. ез. в библиогр. указател „Полски автори, преведени на бълг. език“ (1864–2008), с. 143; с. 258–260.

насам полската литература се намира в процес на търсене на език, който няма да се ограничава само до определен слой, носител на традиционна културна осведоменост. През седемдесетте години например, ставаше дума за даване на преднина на социалния език, който носи следи от социалистическата пропаганда на ПНР и от жаргона на тогавашната бюрокрация. Отнася се до прозата и поезията на Новата вълна. След смяната на обществения строй не се случи завръщане към „интелигентността“, тъкмо напротив – тогава стана дума за създаване на нова средна класа по американски образец, а не за обществени категории, консервирани от времето на ПНР. Интелигентското поведение и ценностна система се свързваха с чувството за превъзходство и по-висше предназначение, което влизаше в противоречие с широката формула за нова демокрация. Всъщност, разгледаните дотук идейни въпроси много често се превръщат в задължителен контекст на дълготрайни процеси, които наблюдаваме и сега в полската литература.

Превод: Магда Карабелова